

Weg met de argwaan. Over manentheologie

R.Ruard Ganzevoort

Published in: *Voorlopie* 34/4 (2002), 7-10.

Wanneer je probeert de situatie van mannen in kerk en samenleving te schetsen, dan kom je onherroepelijk een reeks paradoxen tegen. Zo hebben mannen nog steeds meer maatschappelijke mogelijkheden dan vrouwen, zeker als het gaat om hun carrière. Qua macht en middelen zit het wel goed, op het oog. Maar tegelijk blijken mannen het moeilijk te hebben. Leendert Verzijden geeft harde en dramatische voorbeelden en laat zien hoe nodig het is om mannen te ondersteunen op de moeilijke weg door het leven. Hij stelt – terecht, lijkt mij – dat er in de kerk en in de samenleving nog te weinig gebeurt op dat vlak.

Dat er hier een diepe behoefte ligt blijkt niet alleen uit het ‘Vadercentrum’, maar ook bijvoorbeeld uit de brede mannenbeweging die in evangelisch-reformatorische kring is ontstaan. Mede beïnvloed door de Amerikaanse Promise Keepers werden en worden er weekenden, conferenties en bidstonden gehouden, allerlei boeken geschreven (en kennelijk verkocht), enzovoorts. De teneur daarvan heeft iets weg van het pleidooi van Verzijden. Er wordt nadruk gelegd op de problemen van mannen, op hun kernkwaliteiten (mannelijkheid) en gezocht naar een mogelijkheid om die mannelijkheid positief in te zetten voor het welzijn van anderen.¹ In die mannenbeweging wordt een en ander uiteraard gegrond in bepaalde bijbelse begrippen die er goddelijk gezag aan moeten verlenen.

Mannenbewegingen hebben misschien wel per definitie een gespannen relatie tot de vrouwenbeweging. Enerzijds is er juist door vrouwenbewegingen aandacht gevraagd voor de eigensoortige beleving van mannen en vrouwen. Daarin ging het niet alleen om een herverdeling van macht en zorgtaken. Er lag – en ligt! – ook steeds een oproep aan mannen om hun eigen omgang met zichzelf en anderen onder de loep te nemen. Anderzijds is het voor mannen ingewikkelder dan voor vrouwen om dat te doen. Ik werk dat hier uit voor de zoektocht naar manentheologie.

MANNELIJKHEID

Voordat ik in ga op de vraag of manentheologie mogelijk en nodig is, moet ik een meer fundamenteel punt aansnijden. Het betreft het begrip ‘mannelijkheid’.

---

1. R.R. Ganzevoort, ‘Mythen maken de man. Mannelijkheid en de evangelische beweging.’ *Soteria* 15(1) 10-21.

Globaal zijn er twee manieren om dat begrip te gebruiken. De eerste wordt ‘essentialistisch’ genoemd. Dat wil zeggen dat mannelijkheid een essentie is, een eigenschap die mannen hebben. Als je zo over mannelijkheid spreekt, wordt het van belang om precies te omschrijven wat die eigenschap is en hoe die positief ontdekt en gebruikt kan worden. Binnen mannenbewegingen wordt dan vaak gedacht aan kracht, leiding geven, enzovoorts. De tweede manier om het begrip mannelijkheid te gebruiken wordt ‘constructionistisch’ genoemd. Dat wil zeggen dat mannelijkheid een culturele constructie is, een normatieve boodschap die wordt opgelegd aan ieder mens die met een mannelijk lijf geboren wordt. Deze benadering zal juist kritische vragen stellen bij alles wat typisch mannelijk genoemd wordt.

In het veld van mannenstudies – inderdaad jong en onderontwikkeld, maar er is toch echt wel iets te melden – vinden we deze benaderingen naast elkaar. Waarschijnlijk ook omdat ze een verschillende functie hebben. Essentialistische benaderingen helpen om positief de eigenheid te beschrijven; constructionistische helpen om kritisch verzet te bieden tegen schijnbare vanzelfsprekendheden.

Ik benadruk overigens liever het woord ‘mannen’ dan ‘vaders’. Dat laatste wordt door Verzijden wel breed (soms overdrachtelijk) gebruikt, maar het wijst toch slechts op een deel van het bestaan als man. Naast vader zijn zij zoon, broeder, eenling en minnaar / beminde. En die veelkleurigheid lijkt me van belang voor een gezonde omgang met mannelijkheid. Ook in een constructionistische benadering (die mij het meest nodig lijkt) is die meerduideligheid van het grootste belang.

Het veld van de vrouwenstudies heeft de afgelopen decennia veel opgeleverd. In eerste instantie ging het daarbij om verzet tegen de patriarchale machtsverhoudingen en om het opnieuw stem geven aan de beleving van vrouwen. Later kwam er meer oog voor dat er ook bij vrouwen in meervoud gesproken moet worden. Vrouwen in heel verschillende situaties zijn niet op dezelfde manier bezig met deze vragen. Het meest duidelijk werd dat in ontmoetingen tussen zwarte en witte vrouwen. De laatsten gingen soms snel uit van verbondenheid, terwijl voor de eersten de witte vrouwen hoorden bij de machtigen. Zo groeide het besef dat het er op aankomt gedifferentieerd en gecontextualiseerd te werken, zeker ook in de theologie.

Iets vergelijkbaars zien we bij mannenstudies. De simpele tweedeling waar de eerste generatie feministische theologie soms mee werkte blijkt niet langer zinvol. Alleen al bij het thema (seksueel) geweld, dat in de vrouwenbeweging een centraal element was, blijkt het ingewikkelder: ook mannen worden slachtoffer van geweld en ook vrouwen plegen het.² Ik bedoel dat niet als relativering, want zeker bij seksueel geweld liggen de percentages nogal scheef, maar het meeste fysieke geweld lijkt juist tegen mannen gericht te zijn. Oftewel, hoe nodig de versimpeling

---

2. R.R. Ganzevoort, *Reconstructies. Praktisch-theologisch onderzoek naar de verhalen van mannen over seksueel misbruik en geloof*. Kampen 2001.

in het begin ook was, we zijn toe aan een scherpere blik waarbij niet alleen de factor man-vrouw meespeelt, maar ook allerlei andere aspecten van de sociaal-maatschappelijke positie en de culturele boodschappen die het script vormen waarnaar we ons leven te leiden hebben.

Die culturele boodschappen (mannelijkheden in constructionistische zin) zijn in allerlei vormen aanwezig. Ian Harris³ heeft in een exploratief onderzoek vijf clusters van mannelijkheidsbeelden onderscheiden: de 'standard bearer', de 'worker', de 'lover', de 'boss' en de 'rugged individual'. Uit zijn onderzoek werd duidelijk hoe sterk deze boodschappen worden ingeprent, soms expliciet, vaker door voorbeeldgedrag. De verschillende beleving van deze beelden tussen mannen bleek samen te hangen met leeftijd, subcultuur, sociale klasse, ras en seksuele geaardheid. Problemen voor mannen hadden volgens dit onderzoek te maken met tegenstrijdige boodschappen, frustratie over onbereikbare idealen, de verwachting dat hun gedrag destructief zou blijken en schaamte over hun mannelijkheid.

IS MANNENTHEOLOGIE NODIG?

Binnen de theologie hebben vrouwenstudies een terechte plaats gevonden, ook al blijkt die bij beleidsontwikkeling nog steeds kwetsbaar. Er is een netwerk van vrouwelijke theologen die zich meer of minder expliciet met theologische vrouwenstudies bezighouden enzovoorts. Zou zo iets ook voor theologische mannenstudies kunnen, moeten? Wie iets dergelijks suggereert kan op verzet rekenen. Immers, zo galmt de eerste golf van theologische vrouwenstudies na, theologie is altijd al mannentheologie geweest.

Van de weeromstuit zijn er mannen binnen en buiten de theologie die zich afficheren als feministisch of pro-feministisch. Ze nemen de handschoen op om kritisch onder ogen te zien welke rol zij spelen als mannen in processen van onderdrukking en dergelijke. Andere mannen – en daar hoor ik bij – zien geen heil in een dergelijke term. Niet dat ik de intentie niet deel. Ik ga onmiddellijk mee met de nadruk die in feministische theologie gelegd wordt op de context, het belang van zelfdefinitie, het verzet tegen schadelijke maar schijnbaar vanzelfsprekende structuren, enzovoorts. Maar juist daarom is de term feministisch voor mij niet geschikt. Die heeft namelijk als consequentie dat mannen zichzelf moeten beschouwen in termen van vrouwen. Dat gebeurt zeker zolang feministische theologen onzorgvuldig met de termen omgaan en 'feministisch' en 'vrouwenstudies' laten samenvallen met het feit dat de beoefenaars vrouwen zijn. Ik houd het zelf maar liever bij 'mannenstudies', of beter nog: gender studies als vrouwenstudies bereid blijken tot een samenwerkingsverband.

Maar daarmee is de kritiek niet van tafel. De theologie is eeuwenlang beheerst door mannen. Het is niet moeilijk daar een reeks van schadelijke gevolgen van aan

---

3. I.M. Harris, *Messages Men Hear. Constructing Masculinities*. Bristol (Pa) 1995.

te wijzen. De opkomst van theologische vrouwenstudies (maar bijvoorbeeld ook van andere bevrijdingstheologieën) maakte het mogelijk daar scherper, kritischer en meer contextueel naar te kijken. En nog steeds is het nodig om verzet te bieden tegen geabstraheerde, ideologiserende, kwaad legitimerende vormen van theologie.

Het punt is alleen dat in die door mannen beheerste theologie niet alleen vrouwen mond dood en onzichtbaar werden gemaakt, maar ook mannen. In elk geval: mannen als wezens van vlees en bloed met gevoelens, behoeften en vragen. Dat heeft alles te maken met de constructies van mannelijkheid zoals die in onze traditie hoogtij hebben gevierd. Het waren constructies die wel de mannelijke macht en heerschappij, rationaliteit en distantie stimuleerden, maar die daarmee tegelijk de eigen beleving, lichamelijkheid en relationaliteit van mannen onderdrukten en onzichtbaar maakten. Wat dat betreft is de verandering die door ‘mannentheologie’ zou kunnen worden opgeroepen een andere dan de verandering die door feministische theologie ontstond. Daar hoefde de vrouwelijke stem (dat wil zeggen: beleving, interpretatie, enzovoorts) zich ‘alleen maar’ te verheffen. Bij mannen moet eerst ontdekt worden dat ze een eigen subjectiviteit hebben! Maar dat kunnen ze niet zomaar van vrouwen overnemen.

DE GEVOLGEN VAN EEN MANNELIJKE GOD

Een boeiend voorbeeld van de vragen die op kunnen komen in theologische mannenstudies is de vraag wat het voor mannen betekent dat God meestal als mannelijk is beschouwd. Dat is natuurlijk ook een thema dat in theologische vrouwenstudies veel aandacht heeft gekregen. Daar werd – op zichzelf terecht – gesteld dat die mannelijke God voor mannen prettig was, omdat daarmee de mannelijke macht werd onderstreept. Dat is waar, maar de zaak ligt toch iets ingewikkelder. Diezelfde ‘mannelijkheid’ van God is problematisch voor mannen, omdat er in de joods-christelijke traditie een relatie van overgave en toewijding werd gevraagd. En die wordt in eerste instantie gevraagd van de mannen die in die traditie de eerste plaats innamen. Dat betekent dat er een liefdesrelatie tussen mannelijke gelovigen en een mannelijke God dient te ontstaan.⁴

Binnen de geldende normatieve beelden van mannelijkheid is dit echter problematisch. Immers, mannen gaan geen intieme liefdesrelatie aan met andere mannen. Dat is precies de grond voor de nog altijd aanwezige homofobie. Mannelijkheid bestaat juist vaak uit een zekere distantie ten opzichte van andere mannen. Intimiteit tussen mannen is gevaarlijk en moet daarom worden geneutraliseerd – bijvoorbeeld door samen naar vrouwen te fluiten.

Wat zou het dan kunnen betekenen dat een mannelijke God een liefdesrelatie wil met mannelijke gelovigen? In de eerste plaats vermoed ik dat de vaak wat afstandelijke, rationele of zakelijke geloofsbeleving van veel mannen hier een

---

4. H. Eilberg-Schwartz, ‘God’s Phallus and the Dilemmas of Masculinity.’ In: S.B. Boyd, W.M. Longwood & M.W. Muesse (eds.) *Redeeming Men. Religion and Masculinities*. Louisville (Ky) 1996.

gevolg van is. Niet voor niets is godsdienst wat dat betreft vaak vooral een zaak van vrouwen geweest. Mannen doen mee, zeker als ze leiding mogen geven, maar de persoonlijke geloofsbeleving hielden ze liever buiten spel. Wellicht omdat ze daar in een problematische intimiteit terechtkwamen.

In de tweede plaats valt het op dat het verzet tegen intimiteit tussen mannen (zeker in de vorm van homoseksualiteit) het scherpst is precies in die groepen die de liefdevolle overgave aan een exclusief mannelijke God benadrukken. Ik zie dat in de bevindelijke orthodoxie, de evangelische wereld, het rooms-katholicisme en de islam. De opties zijn dan beperkt. Men kan zichzelf als vrouw duiden (zoals in metaforen van de bruid van Christus of in uitspraken van C.S. Lewis) of men kan emotioneel afstand bewaren. Wezenlijke overgave en intimiteit liggen hier echter zo dicht bij homo-erotiek, dat rabiaat verzet tegen homoseksualiteit noodzakelijk lijkt. Alleen zo kan men immers de eigen mannelijkheid bewaren, want die hoort heteroseksueel te zijn.

Of het anders kan zal nog moeten blijken. De vrouwelijke beelden van God die voor veel feministische theologen heilzaam waren hoeven dat voor mannen niet per se ook te zijn. Ook daarin zullen mannen hun eigen weg moeten vinden. Er zijn wel voorbeelden, bijvoorbeeld in het herontdekken van de verwondbaarheid en het verlangen naar verbondenheid. Voor christelijke theologen kunnen de verhalen over Jezus daarin een nieuwe bron worden. De wonden waaraan hij ook na de opstanding herkenbaar was, de intieme verbondenheid met zijn leerlingen, het kunnen aanknopingspunten zijn voor een andere invulling van mannelijkheid die intimiteit niet uitsluit en die ook niet ten koste van vrouwen hoeft te gaan.

DE GEVAREN VAN ‘MANNENTHEOLOGIE’

Het is hoop ik duidelijk dat ik een voorstander ben van kritische, vernieuwende theologische genderstudies. Juist daarom wil ik nog een keer meegaan met een bezwaar dat ik van feministisch theologen nog wel eens hoor. Het gaat bij feminisme om analyse van en verzet tegen de cultuur, niet alleen maar om een beetje emancipatie. En daarom gaat feminisme niet alleen vrouwen aan, maar ook mannen. Ik ben het daar helemaal mee eens, ook al wijs ik de term ‘feminisme’ voor die gedeelde uitdaging af.

Het bezwaar wordt concreet in de argwaan die ik bij feministen proef als mannen met deze vragen aan de slag gaan. Of het nu mannenstudies of mannentheologie of nog iets anders heet, het roept irritatie en verzet op. En die argwaan ligt er – vermoed ik – in dat er in veel mannenbewegingen gevaarlijke restauratieve trekken zitten. Mannen voelen zich soms klem zitten, en dan is de verleiding groot om te proberen de oude machtsverhoudingen in een vriendelijker verpakking te herstellen.

Ik begrijp die argwaan en ik voel er in mee. Er ligt geen heil in het teruggrijpen op de oude schadelijke machtsverhoudingen. Voor vrouwen niet, maar voor mannen evenmin. En ik zie hoe makkelijk dat gebeurt in mannenbewegingen. Maar de argwaan kan ook verlamdend werken. Wil de mannenbeweging op een positief-

kritische manier iets worden, dan moet ze naast de vrouwenbeweging – in kritisch-solidaire wisselwerking – haar eigen weg vinden. Als mannen het niet op hun eigen wijze mogen ontdekken, dan wordt feministische theologie van methode tot ideologie.